

Maruzsa Zoltán

TISZA ISTVÁN KÜLPOLITIKAI KONCEPCIÓJA
AZ I. VILÁGHÁBORÚ VÉGÉN

Gróf Tisza István politikusi életpályájáról több monográfia is napvilágot látott,¹ és számos tanulmány foglalkozott személyével. Érdekes módon azonban a szakirodalom szinte egyáltalán nem foglalkozik külpolitikai koncepciójának a világháború alatt, és különösen az élete utolsó egy évében bekövetkező változásával.² Ez egyébként nemcsak Tisza István esetében, hanem az egész 1917–1918-as időszakra is igaz: mivel 1918 a magyar történelem egy fontos korszakhatára, a dualizmus korát kutatók számára talán már, a két világháború közötti időszak történetével foglalkozó kutatók számára pedig még nem érdekes – legalábbis az 1918. október 31-e előtti események története. Ez az érdeklenség azonban semmi esetre sem indokolt, hiszen jól tudjuk, hogy mekkora vita dül a hazai történettudományban (és alkalomadtán a közéletben is) az őszirózsás forradalmat követő időszak politikai teljesítményének megítéléséről, az akkor elkövetett hibákról vagy sikerekről, amelyek gyökerei azonban az október 31-ét megelőző időszakra vezetnek vissza. Különösen igaz ez a magyar külpolitikára – már amennyiben létezett ilyen –, melynek a katonai vereség utáni teljesítménye semmiképpen sem sikertörténet, hiszen az eseménysor végén a magyarságra nézve tragikus következményekkel járó trianoni békeszerződés áll. Az I. világháborúban elszenvedett katonai vereséget természetesen Tisza István sem változtathatta meg. Nem érdektelen azonban annak vizsgálata, hogyan látta a háború utolsó hónapjaiban a magyarság nemzetközi mozgásterét, milyen külpolitikai lehetőségeket vázolt fel – a legerősebb parlamenti párt vezetőjeként, de 1917. május 23-tól kormányon kívül.

A kérdéskör vizsgálata alapvetően Tisza István képviselőházban tartott beszédei alapján lehetséges, hiszen számos esetben szólalt fel külpolitikai kérdésben is a háború utolsó hónapjaiban. Látni fogjuk, mennyivel többet mondott annál, hogy „ezt a háborút elvesztettük”.

¹ PÖLÖSKEI Ferenc: *Tisza István*, Gondolat, Budapest, 1985; VERMES Gábor, *Tisza István*, Századvég, Budapest, 1994; TÓKÉCZKI László: *Tisza István eszméi, politikai arca*, Kairosz, Budapest, 2000.

² A legrészletesebb betekintést ezen területre Vermes Gábor fent említett műve kínálja, de súlypontjában ez sem a külpolitikával foglalkozik.

Tisza külpolitikai koncepciója az I. világháború előtti években

Ahhoz, hogy feltérképezhessük Tisza István külpolitikai koncepcióját és annak változását az I. világháború alatti években, meg kell vizsgálnunk korábbi nézeteit.

Tisza külpolitikájának középpontjában a magyarság érdekeinek realitások talaján álló, hatékony képviselője állt. Éppen ezért a korszakban a magyarság körében nagyon is divatos és hangzatos függetlenségi politikát nem támogatta. Úgy ítélte meg – számos 1867-es alapon álló kortársával egyetemben –, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia léte a magyarság számára kedvező feltételeket kínál, hiszen a nemzet egy európai nagyhatalom védelmező keretei között gyarapodhat, továbbá a birodalom garantálja Magyarország területi épségét és gazdasági fejlődését.³

A területi integritás garanciája kiemelten fontos volt ezen generáció számára, mert tagjai tudatában voltak annak: egy önálló, független Magyarország lakosságának csak a fele lenne magyar anyanyelvű. Emellett 1848–49 azt is megmutatta számukra, hogy külső segítség nélkül a nemzetiségek lakta periférián kétséges a magyarság politikai hatalmának fenntartása, különösen a pánszlávizmus miatt, amely minden körülmények között számíthatott az orosz nagyhatalomra. E politikusok, gondolkodók szerint csakis a Monarchia részeként fennálló Magyarország szegülhet ellen az orosz nagyhatalomnak, és ennek köszönhetően őrizhető meg az országon belül a magyarság politikai hatalma.⁴

Amint arra már rámutattunk, fontos szempont volt a realitások talaján álló politikusok számára az is, hogy a Monarchia léte Magyarország számára gazdasági téren is hasznos, hiszen a magyar agrárfelesleg kiváló piacokra talált az iparosodottabb nyugati tartományokban.

Ugyanakkor az onnan érkező tőke a magyar ipar modernizálásából szintén igen aktívan kivette a részét. A gazdasági fejlődés a korszakban sikeresen kapcsolódott össze az urbanizációval, az oktatás és kultúra színvonalának emelkedésével, ami végsősoron nagyban elősegítette a magyarság számarányának növekedését, ez pedig erősítette a magyar nemzet vezető szerepének bázisát.⁵

Tisza és hívei tehát úgy látták, hogy ezen keretek fenntartása előnyös, ezért a történetírás a dualizmus fenntartásának egyik legradikálisabb híveként tartja számon.⁶ Ez részben külpolitikai koncepciója egyik alappilléreinek is tekinthető, hiszen Budapestről nézve a dualizmus fenntartása félig-meddig külpolitikának számított.

Tisza külpolitikai álláspontjának másik alapja a Német Birodalommal fenntartott szövetség volt. Száz év távlatából és két – a németek oldalán – elvesztett világháború tapasztalatai alapján ez talán támadható, de ne feledjük, hogy akkor Németország Eu-

³ TÓKÉCZKI: *I. m.*, 95–106.

⁴ GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos: *A huszadik század története*, Pannonica, Budapest, 2000. 20.

⁵ ROMSICS Ignác: *Magyarország története a 20. században*, Osiris, Budapest, 2001, 25–70.

⁶ *Magyarország miniszterelnökei*, szerk. Dús Ágnes, Cégér, Budapest, 1993, 56.

rópa legerősebb nagyhatalmának számított,⁷ így a vele való szövetség akkoriban igen népszerű volt.⁸ 1882-től ráadásul Oroszország is ezt a koalíciót erősítette. Azt is látni kell, hogy bár 1887-ig Oroszország és a Monarchia szövetségesek voltak, a századfordulótól felerősödő pánszláv törekvések és Moszkva területi igényei miatt a térség másik nagyhatalmával a szövetség a 20. század második évtizedében már kizárt volt.⁹ Ugyanis Oroszország Magyarország területi integritását fenyegette, amikor a mai kárpátaljai terület ukránjai körében végzett pánszláv agitációt, vagy éppen Monarchia-ellenes törekvéseinek legfontosabb támogatója volt. A dualista állam tehát két potenciális szövetséges nagyhatalom közül azt választotta – csak azt választhatta –, amely elvileg nem fenyegette területi épségét. Az a tény, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia és a Német Birodalom szövetségével szemben idővel létrejött a francia–orosz szövetség, az európai politika hagyományából az adott nemzetközi helyzetben egyenesen következett, és önmagában nem veszélyeztette a kontinens biztonságát, hiszen megteremtette a hagyományos nagyhatalmi erőegyensúlyt.¹⁰ Amikor tehát Tisza István a német szövetség mellé állt, ezt azzal a hittel tette, hogy Magyarországot a világ egyik legerősebb és legdinamikusabban fejlődő hatalmának oltalma alá helyezi. Utólag persze felróható neki, hogy nem vette észre: ez a dinamizmus ki fogja vívni a világ többi hatalmának ellen-szenvét, és ezek – összefogva ellene – legyőzhetik a győzhetetlennek hitt Németországot.¹¹

Magyarország nemzetközi helyzete és lehetőségei 1918 őszén Tisza István szemével

Tisza István a nemzetközi helyzet alakulását, különösen a nagyhatalmak közötti erőviszonyok változását a világháború alatt is élénk figyelemmel kísérte. Magyarország geostratégiai helyzetére való tekintettel elsősorban Oroszország és Németország állt érdeklődése homlokterében. A háború alatt bekövetkező legfontosabb külpolitikai változásnak Oroszország összeroppanását tekintette. 1917. november 23-i képviselőházi beszédében így szólt erről:

„T. ház! Az az esemény, amelyikről a ma reggeli vagy a tegnap esti hírlapokból szereztünk tudomást, [...] mely szerint a jelenleg hatalomra jutott orosz kormány utasította a hadsereg főparancsnokságát, hogy béketárgyalások megindítása céljából fegyverszünetet kérjen a szövetséges csapatok parancsnokságától. [...] felesleges volna eltagadni vagy elhomályosítani azt a tényt, hogy benső örömmel és meglelégedéssel tölt el ez a

⁷ DIÓSZEGI István: *A hatalmi politika másfél évszázada*, História – MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1994, 203.

⁸ VERMES: *I. m.*, 228.

⁹ Ez természetesen csak a századfordulót követő időszakban volt így, 1870 után Párizs örömmel kötött volna szövetséget Béccsel Berlin ellen, erre azonban Bécsben nem volt fogadókészség.

¹⁰ ORMOS Mária – MAJOROS István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*, Osiris, Budapest, 2003, 172–178.

¹¹ DIÓSZEGI: *I. m.*, 204.

hír minket. Örömmel és meglelégedéssel először azért, mert hiszen mi az első pillanattól fogva védelmi háborúként, kénytelenségből folytattuk ezt a háborút, [...] mert az akkori orosz kormányzat agresszív hódító politikája létérdekeinket fenyegette, és folytatni kívántuk addig és – amint talán egy évvel vagy többel ezelőtt arról a helyről mondtam – egy órával sem tovább, ameddig létérdekeink felől ezt a veszélyt sikerül elhárítanunk. Ha tehát most elhárul ez a veszély az orosz birodalomban beállott fordulat közreműködésével is, ezt bizonyára osztatlan meglelégedéssel fogadhatja az egész magyar közvélemény.” Nagyon érdekes, hogy Tisza – mint igazi reálpolitikus – nem állt meg itt, hanem tovább ment: „Benső örömmel konstatálhatnók az orosz birodalom helyzetének ezt a kialakulását annál a felfogásnál fogva is, amely kell, hogy a magyar nemzetet hatalmas északi szomszédjával szemben irányítsa. [...] úgy látszik, az orosz birodalom felhagyja agresszív Balkán-politikájával, és keresi Délkelet-Európát illetőleg a Monarchiával való megegyezést, és kifejezést adtam annak a meggyőződésnek, hogy a Monarchia és különösen a magyar nemzet nem szükségképpen ellenfele az orosz nemzetnek, hogy antagonizmus miköztünk és az orosz birodalom között csak addig áll fenn, amíg az orosz birodalom a maga hódító politikáját folytatja Európa Keletén, és hogy a kölcsönös megértésnek, a tartós baráti jó viszonynak meg vannak adva előfeltételei, amely pillanatban az orosz birodalom ezzel a hódító agresszív politikával szakít.”¹²

1918. október 17-i beszédében Tisza István a háború legfontosabb pozitívumaként említette az orosz fenyegetés elmúltát: „abba a szövetségi rendszerbe, amelynek hű tagjai voltunk és vagyunk mindaddig, amíg fennáll: egy olyan veszély hajtott bele – a hódító, agresszív, autokrata Oroszbirodalom törekvései ellen való védekezés szüksége –, amely veszély ma, hála az Egek Urának, megszűnt, úgyhogy ennek a háborúnak rettenő pusztításai és veszteségei között mintegy, a magyar nemzet egész jövőjére nézve nagy horderejű, aktív tételt kell a mérlegbe beállítanunk a hódító, autokrata, létérdekeinkkel ellentétes törekvéseket támasztó orosz czári birodalom felbomlását”.¹³ Meg kell jegyeznünk, hogy Tisza – tapasztalatok hiányában – félreismerte a bolsevik hatalom jellegét, és nem feltételezte, hogy az új Oroszország a későbbiekben még a réginél is komolyabb fenyegetést jelent majd Közép-Európa nemzetei számára. Ezt azonban nem róhatjuk fel neki, hiszen a bolsevik hatalomátvételtől a haláláig terjedő egy esztendő ilyen távolságból nem lehetett elegendő a kommunizmus világforradalmi törekvéseinek felismerésére.

Miközben Tisza István az orosz fenyegetés elhárulását teljes joggal kedvezően ítélte meg, nem figyelt fel annak életveszélyes következményeire a Monarchia jövőjét illetően. Oroszország kihullása a nagyhatalmak sorából ugyanis a háború stratégiai győztesévé tette volna a központi hatalmakat, amennyiben jelentős megcsonkítás nélkül sikerül békét kötniük. Sőt a klasszikus európai erőegyensúly egyik fontos elemének kidőlése feleslegessé tette a korábbi évszázadban vele szemben a nagyhatalmi politika által is –

¹² Országgyűlési Képviselet-házi Napló [OKN], 1910/XXXVII., 443–444.

¹³ OKN 1910/XLI., 290–298.

például 1849-ben – fenntartott ellensúlyt, az Osztrák–Magyar Monarchiát.¹⁴ Nehezen volt ugyanis elképzelhető, hogy a kontinensen a Német Birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia és Franciaország nagyhatalmi hármasa erőegyensúlyi állapotot hozhatott volna létre, különösen úgy, hogy a háború utolsó évére a Monarchia Németországgal szemben alárendelt szövetségi viszonyba került.¹⁵ Tisza valószínűleg azért nem foglalkozott érdemben ezzel a veszéllyel, mert pontos elképzelései voltak a Monarchia jövőjéről, amint azt a következőkben látni fogjuk.

Tisza István egész politikai pályafutása során Magyarország jövőjét Európa akkori legerősebb hatalma, a Német Birodalom oldalán látta biztosítottnak, és ez a háború utolsó pillanatáig sem változott meg. 1918. június 5-i beszédében így szólt erről:

Abban a meggyőződésben vagyok, hogy amint hosszú évtizedeken át bevált a német szövetségi politika [...] a monarchia és különösen a magyar nemzet létérdekei és biztonsága szempontjából, [...] akképpen teljes mértékben bevált ez a szövetség az államoknak és nemzeteknek most folyó rettenetes erőpróbájában is. [...] És ha ma olyan hangokat hallunk, mint hogyha ez a szövetség kényszerítene bennünket a küzdelem folytatására szövetségeseink érdekeiért, – anélkül, hogy ezen, nézetem szerint, igazságtalan vádnak taglalásába belemennék – legyen szabad ezzel szemben csak azt az egyet hangsúlyoznom, hogy ennek a világháborúnak közvetlen kiindulópontja egy, egyenesen a monarchia és különösen ebben is a magyar nemzet [...] integritása és léte ellen irányított gonosz merénylet volt, és hogy ezt a gonosz merényletet vissza tudtuk verni, és hogy ezzel szemben létünket, integritásunkat, jövő fejlődésünket biztosítani tudtuk, ezt nagymértékben köszönhetjük azon óriási erőnek, melyre éppen ezen erőpróbában szövetségésünknel találtunk.¹⁶

Tisza István tehát elkötelezett híve volt a német szövetségnek, ugyanakkor aggodalommal töltötték el a Monarchia és a Német Birodalom közötti viszony szorosabbra fűzéséről folyó tárgyalások, majd az ezek eredményeként 1918. május 12-én aláírt szerződés. Az ezt követően is folytatódó egyeztetések ugyanis azzal fenyegettek, hogy a háború végére a Monarchia elveszíti önállóságát, és Berlin irányítása alá kerül.¹⁷ Ez Tisza számára is vállalhatatlan volt, hiszen ez ugyanúgy veszélyeztette volna a magyarság szupremáciáját, mint 1867 előtt Bécs, vagy egy háborús vereség esetén az orosz uralom.¹⁸

¹⁴ DIÓSZEGI: *I. m.*, 277. Lásd még Henry KISSINGER: *Diplomácia*, Panem-Grafo, Budapest, 1998, 238–239.

¹⁵ ORMOS–MAJOROS: *I. m.*, 241. A helyzettel kapcsolatosan fontos megjegyezni, hogy mielőtt bárki elkezdene né sajnálni Oroszország kidőlését a nagyhatalmi sorból, ha ez nem következett volna be, Közép-Európa már 1918-ban orosz érdekszférává vált volna, amint az a II. világháború végén bekövetkezett, és nem biztos, hogy azzal Magyarország jobban járt volna, mint a trianoni rendezéssel.

¹⁶ OKN, 1910/XXXIX., 260–263.

¹⁷ NÉMETH István: *Németország története*, Aula, Budapest, 2002, 78–93.

¹⁸ VERMES: *I. m.*, 460.

Tisza koncepciójába belefért a szorosabb együttműködés politikai, katonai és gazdasági téren egyaránt,¹⁹ de csakis „a két nagyhatalom függetlenségének és szuverenitásának minden érintése nélkül”. A német hegemoniát jelentő *Mitteuropa* tervét határozottan elutasította.²⁰

Fontos látni, hogy Tisza szorosabb együttműködésre vonatkozó támogatását nem az elvakult németbarátság, hanem a racionális számítás határozta meg: a háború utáni helyzetben szükségesnek látta a német tőke részvételét Magyarország újjáépítésében, és óriási lehetőségeket látott a német agrárpiac megnyitásában (amennyiben attól sikerül távol tartani a versenytársakat). Ennek érdekében pedig ismét kinyilvánította: szükséges, hogy a magyar állam az új szövetség keretein belül is szuverén döntést hozhasson és vétőjoggal bírjon az összefogás további bővítését illetően. A dualizmushoz hasonló rendszerben gondolkozott tehát, amely a szoros politikai, katonai és gazdasági együttműködésen túl érintetlenül hagyta volna a magyar szupremáciát a magyar állam területén, és paritásba hozta volna Magyarországot Németországgal. Lehet ezt az elképzelést túlzásnak tekinteni, mely felülértékelt Magyarországot a nemzetközi politikában, de nehéz tagadni, hogy nemzeti szempontból sokkal elfogadhatóbb lett volna ez annál a mozgástérnél, amivel Magyarország a majdani náci Németország vagy a kommunista Szovjetunió oldalán a 20. század döntő többségében rendelkezett.

Tisza István elsősorban a nagyhatalmakkal való viszony kérdésében hallatta a hangját, de ismertek a magyar szempontból fontos kisebb államokkal kapcsolatosan elejtett megjegyzései is. Sosem nyilatkozott azonban a háború időszaka alatt a Magyarország jövője szempontjából érdektelen országok sorsáról, ezzel is világosan kifejezve, hogy a magyar államnak nincsenek nemzeti érdekei a határaitól távol eső régiókban.

A lengyelek lakta területek elfoglalása, majd később Oroszország felbomlása együtt járt a lengyel kérdés napirendre kerülésével. Ez igazi fából vaskarikát jelentett a Német Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia számára, hiszen mindkét nagyhatalom már a háború előtt is jelentős, lengyelek lakta területet birtokolt. Így egy önálló Lengyelország léte potenciális veszélyt jelentett területi integritásukra. Felmerült, hogy a lengyel területekből esetlegesen úgy lehetne a Monarchián belül államot szervezni, hogy az Magyarorszáéhoz hasonló státust kap, azaz a dualizmusból trializmus lesz.²¹ A régióra azonban a Német Birodalom is igényt tartott. E helyzetnek köszönhető, hogy bár a központi hatalmak 1916. november 5-én kikiáltották a független Lengyel Királyságot, ennek határait nem jelölték ki.²² Tisza István a lengyel kérdéssel kapcsolatosan 1917. november 20-i beszédében a következőket mondta: „fontos érdek konstatálni azt, hogy ebben a nagy kérdésben az egész magyar nemzet egységesen áll. Egységesen érez abban

¹⁹ ORMOS–MAJOROS: *I. m.*, 242.

²⁰ NÉMETH: *I. m.*, 87.

²¹ *Uo.*

²² ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*, Osiris, Budapest, 2001, 36.

a meleg rokonszenyben, amellyel a lengyel nemzet felszabadulását, a lengyel állam új életre kelését kíséri; egységes abban is, hogy örömmel fogja üdvözölni azt, ha a lengyel állam és közöttünk való állandó barátság és közreműködés biztos alapjait sikerül megtalálni, és végre egynek érzem magam a t. miniszterelnök úr álláspontjával abban a tekintetben is, hogy ez a biztos alap semmi esetre sem érintheti Magyarországnak azt a paritásos helyzetét, amely őt a dualisztikus monarchiában megilleti”.²³ Tisza István tehát realitásként és örömmel számolt az önálló Lengyelországgal, ugyanakkor elvetette egy nagy-Lengyelország integrálásának lehetőségét az Osztrák–Magyar Monarchiába. Ennek nyilván számos oka lehetett: a lengyelek integrációja esetén a hasonló délszláv és a cseh törekvéseket sem lehetett volna feltartóztatni, illetve elveszett volna a magyarság privilegizált helyzete. Ráadásul a több millió lengyel tovább csökkentette volna a Monarchián belül az általa államalkotónak tekintett német és magyar elem arányát. Aligha kételkedhetünk azonban a lengyel állam létrejötte feletti örömeinek őszinteségében, hiszen Lengyelországgal minden bizonnyal sokkal inkább lehetett jó szomszédi viszonyokat kiépíteni, mint Oroszországgal.

Amilyen örömmel tekintett Lengyelországra létrejöttére, olyannyira ambivalensen nyilatkozott Romániáról. 1917. június 25-én tartott beszédében kijelentette: „ha a mi külügyi politikánk valamiben követett el hibát, ez csak az volt, hogy nagyon is dédelgettük Romániát [...] és ebből a hibából [...] bizonyos részt hajlandó vagyok magam is elvisselni. Hiszen ha nem is tartoztam azokhoz, akik annyira túlbecsülték Romániát, mint sok komoly tényező ebben a monarchiában, mégis én is azt hittem, hogy a román állam politikájának irányítóiban él még az az egészséges felfogás, amely az elhunyt román királyt és az ő régi iskolájának román államférfiai vezette, amely szerint t. i. szimpátia ide vagy oda, de többre becsülték Romániának valódi függetlenségét annál, hogy a mi rovásunkra, a mi megrablásunkkal meggazdagodhassanak, és ezért bennünk keresték a muszka szolgálással szemben a támaszt.”²⁴

A háború kezdeti szakaszában Tisza sokat foglalkozott a balkáni rendezéssel, Szerbia megszállását követően azonban ez lekerült a napirendről. A háború megnyerése esetén a délszláv egység lehetőségét és magyar területek átadását természetesen elvetette. A balkáni rendezés sarokkövének – miként azt *Az Újság* 1915. november 3-i számában megjelent interjú bizonyítja²⁵ – Szerbia meggyengítését tekintette: „Csak annyit mondhatok, hogy Szerbia kisebb és gyöngébb lesz. Hogy hogyan fog ez megtörténni, azt majd meglátjuk. Úgy azonban nem maradhat a dolog, hogy Szerbia ismét tűzfészek és Ausztria–Magyarország békéje veszélyeztetésének állandó forrása legyen, amilyen a múltban volt.” 1918. október 22-i – már idézett – beszédében azonban világosan kifejezte, hogy Bulgáriát az 1913-as bukaresti béke „megfosztott[a] attól, hogy maczedóniai fajroko-

²³ OKN, 1910/XXXVII., 364.

²⁴ OKN, 1910/XXXVI., 114–127.

²⁵ Az interjú újabb közlése: TISZA István *Képviselőházi beszédei*, V., Tisza István Baráti Társaság, Budapest, 2011, 808–812.

naival egyesülhessen, Bulgáriával kellett igyekeznünk olyan megállapodásra jutni, amely annak idején lehetőleg békés úton biztosítja Bulgária számára az őt joggal megillető egyesülést maczedóniai fajrokonaival".²⁶ Ennek alapján biztosra vehető, hogy Tisza István a háború megnyerése esetén Macedóniát Bulgáriának akarta juttatni, ilyen módon gyengítve Szerbiát.

Feltűnő, hogy Tisza a háború utolsó évében tartott beszédeiben már nem szólt a balkáni rendezés kérdéseiről. Feltételeznie kellett ugyanis, hogy egy esetleges háborús vereség bekövetkeztében Szerbia és Románia győztesként vesznek majd részt a békekonferencián, és velük szemben csakis deffenzív magyar külpolitikára lehet alapozni, melynek célja csakis Magyarország területi integritásának megőrzése lehet. A délszláv egység létrejöttének megakadályozására azonban – Bécs hasonló irányú törekvéseit felkarolva – 1918 őszén úgy látta, hogy Bosznia-Hercegovina közvetlenül Magyarországhoz csatolása a megoldás: így a terület nem kerülne Szerbia ellenőrzése alá, és a gyakorlatban megvalósítaná a Monarchia keretein belül a szlovén–horvát–bosnyák integrációt.²⁷ Ezen lehetőség feltérképezése volt az 1918. szeptemberi délszláv körút legfontosabb célja.

A nemzetközi helyzet elemzése során kell tárgyalnunk Tisza István nézeteit az Ausztria és Magyarország között fennálló viszonyról. Amint arra már rámutattunk, Tisza politikai pályafutása során a Monarchia fenntartásának feltétlen híve volt. Ezért életében és halálát követően is sokat támadták, pedig a dualizmus iránti elkötelezettsége éppen a magyarság valós érdekeinek felismeréséből következett. A háború előrehaladtával azonban Ausztria belső gyengesége folytán egyre kevésbé volt Magyarország támasza.²⁸ 1917. június 25-i beszédében Tisza így szólt erről:

A parlamentnek ez a meddőnél rosszabb eddigi működése megörölt már egy osztrák kormányt, amelyben mindenesetre hivatásuk magaslatán álló, felelősséggérzettel telt államférfiak foglaltak helyet. És ma Ausztriának parlamentje van névleg, – hogy tényleg az a parlament ma mit tud érni és mit tud tenni, arról nem beszélek – de emellett kormánya Ausztriának nincs. Folyó ügyeket vivő adminisztratív hivatalfőnökök vannak, de kormány nincs, úgyhogy ez a szomorú helyzet, amelyet én csak a legnagyobb aggodalommal konstatálhatok, azt a fokozott kötelességet hárítja a magyar kormányra, hogy a maga részéről tegyen meg mindent, hogy úgy fejlődjenek a monarchiának ügyei az egész vonalon ennek a háborúnak és a bekövetkező béketárgyalásoknak összes fázisai között, ahogy az a dinasztíának is, a monarchia nagyhatalmi állásának is, de a magyar nemzet létérdekének is megfelel. [...] Az a befolyás, amellyel mindig élnie kell a magyar kormánynak a külügyekre, a dolog természeténél fogva fokozott, hatványozott jelentőséget nyer egy világháborúban; most fokozott

²⁶ OKN, 1910/XLI., 398–406.

²⁷ VERMES: *I. m.*, 465–471.

²⁸ *Uo.*, 456.

jelentőséget nyert azáltal, hogy kiesett az osztrák kormány, mint alkotmányos, a szó igazi értelmében, a szó politikai értelmében felelős tényező.²⁹

1918 októberére azonban már Tisza István is feladta a dualizmus bármi áron való fenntartásával kapcsolatos politikáját. Ez olyan tény, melyet a hazai történetírás eddig alapvetően figyelmen kívül hagyott. Tisza pontosan látta, hogy Ausztria felbomlott: a németiség a Német Birodalom felé gravitált, a nemzetiségi lakosság jelentős hányadában az elszakadást támogatta, az állami intézmények pedig nem működtek. A magyar kormánnyal egyetértésben Tisza elutasította IV. Károly október 17-én meghirdetett föderalizálási programját is;³⁰ ebben a helyzetben nem habozott megváltoztatni álláspontját. 1918. október 17-én tartott beszédében így nyilatkozott az ausztriai helyzetről:

Talán én voltam az első körülbelül egy évvel, vagy több mint egy évvel ezelőtt, aki figyelmeztettem arra, hogy Ausztriában olyan jelenségek merülnek fel, hogy az osztrák közállapotok olyan fordulatot vesznek, amelynél fogva mi esetleg nem fogjuk többé szemben találni magunkat azzal az osztrák állammal, amelyikkel a dualizmus alapján kapcsolatban állunk. Fájdalom, t. ház, ezek a jelenségek azóta nemcsak ismétlődtek, de olyan mértékben súlyosbodtak, hogy a dualizmus fenntartását teljességgel lehetetlenné teszik. [...] Az történelmi kérdés és akadémikus kérdés, hogy ezt valaki örvendetesnek tartja-e vagy sem; a gyakorlati fontossággal bíró tény, amelyet az ország érdekében konstatálnunk kell az, hogy abban a tekintetben magyar ember és magyar ember között nem lehet nézeteltérés, hogy ennek az osztrák helyzetnek konzekvenciáit a magyar állam függetlensége irányában, a perszónálunió irányában kell levonnunk. [...] Azt hiszem, nem tesz jó szolgálatot az országnak az, aki bárminő szempontból is ezt a tényt, ezt az igazságot elhomályosítani igyekszik. [...] a perszónálunió magában kell foglalnia a hadsereg teljes külön választását, [...] és magában kell foglalnia a magyar nemzetnek a külképviselethez való külön jogát is. [...] És ami különösen ennek a nagy horderejű elvnek a remélhetőleg küszöbön álló béketárgyalásoknál való megvalósítását illeti, nézetem szerint abban az átmeneti állapotban is, amelyben a béketárgyaláskor leszünk, feltétlenül gondoskodni kell arról, hogy a magyar nemzet érdekei a béketárgyalásnál megfelelő pozícióval és felhatalmazással bíró megfelelő magyar ember által képviseltessenek.³¹

Az összeomlás napjaiban tehát az önálló hadsereg és a szuverén külpolitika programjában teljes volt az egyetértés a parlamenti pártok között. Ettől Tisza természetesen még fenntartotta az egyenrangú felek közötti szövetség lehetőségét Ausztriával – hiszen a perszónálunió nem jelentett teljes szakítást – és Németországgal, de csak ezen az elvi

²⁹ OKN, 1910/XXXVI., 114–127.

³⁰ Erich ZÖLLNER: *Ausztria története*, Osiris, Budapest, 1998, 369.

³¹ OKN, 1910/XLI., 290–298.

alapon. Úgy vélte, elképzelésének a Bécsben igencsak ingatag helyzetben lévő Habsburg-dinasztia is megnyerhető. 1918. október 22-én tartott beszédében erre is kitért:

Azt hiszem, ez nem kizárólag magyar érdek – akkor is mellette volnék, ha az volna –, de nemcsak kizárólag magyar érdek. Azt hiszem, nagyon rövidlátó ember az, aki be nem látja, hogy a dinasztíára nézve is a legnagyobb horderejű életkérdés az ma, hogy Magyarországot megtartsa, hogy Magyarországon a szituációt fenntartsa [...], s azt hiszem, hogy a dinasztia szempontjából is végzetesebb esemény nem következne be, mint hogyha egy ellenséges betörés következik be Magyarországon, s annak beállanak összes katonai és politikai következményei.³²

IV. Károly tett is kísérletet legalább Magyarország megtartására, amikor József főherceget *homo regius*ként Budapestre küldte, illetve ezt a célt szolgálhatta a királyi pár magyarországi látogatása is.³³ A Lajtán túli területeken szerveződő Ausztria azonban ebből sem kért: október 21-én – három nappal a Magyar Nemzeti Tanács megalakulása előtt – a birodalmi tanács 1911-ben megválasztott német képviselői megalakították a német-ausztriai állam ideiglenes nemzetgyűlését. Az őszirózsás forradalmat követően a különválást már nem lehetett feltartóztatni. Ennek kapcsán azonban nagyon fontos azt is észrevenni, hogy Ausztriában már 1918. november 12-én kikiáltották az Ausztriai Német Köztársaságot,³⁴ amikor tehát november 16-án a Károlyi-kormány proklamálta a független köztársaságot,³⁵ ezzel egy olyan Monarchiából lépett ki, melynek már egyedüli államalkotója volt.

Tisza István taktikai elképzelései 1918 őszén

Tisza István a háború alatt tisztában volt a háború esetleges elvesztésének következményeivel, a konfliktus elhúzódása és az erőviszonyok kedvezőtlen változása pedig tovább növelte aggodalmát.³⁶ 1918. január 31-én tartott képviselőházi beszédében így nyilatkozott a magyar politikai elit előtt álló kihívás súlyáról:

Mi a magunk részéről ezzel a komoly elhatározással megyünk a munkába. Ez nem csökkenti bennem az előttünk álló nehézségek súlyát, mert hiszen életbevágó kérdésekről van szó. Azok a rendelkezések, melyeket most tenni fogunk, talán örökre vetik el a koczkát helyes vagy helytelen irányban a magyar nemzet sorsáról. A második ezredév küszöbén a magyar nemzet olyan cselekedetet készül elkövetni, amelynek

³² OKN, 1910/XLI., 398–406.

³³ VERMES: *I. m.*, 482.

³⁴ ZÖLLNER: *I. m.*, 370.

³⁵ ROMSICS: *Magyarország története a 20. században*, 117.

³⁶ *Uo.*, 110.

helyes vagy helytelen voltától fog függni az, vajjon remélheti-e mint magyar nemzet, mint államalkotó nemzet, mint egy nemzeti állam alkotója, megérni a második ezer évet.³⁷

A történetírás által felhasznált néhány forrás úgy emlékszik meg Tisza utolsó napjairól, mint amikor elvesztette politikai súlyát, és kapcsolatát a realitásokkal.³⁸ Nyilvánvaló, hogy a biztos vereség tudata nem töltötte el lelkesedéssel, de a képviselőházi beszédei alapján állíthatjuk, hogy rendelkezett taktikai elképzeléssel a követendő politika irányát illetően, és azt beszédei révén a szélesebb nyilvánosság elé is tárta. 1918. október 17-én tartott beszéde nyilvánvalóvá teszi, hogy mit tekintett a magyar politikai elit legfontosabb feladatának:

Ismétlem, t. ház, a feladat, amely pártkülönbség nélkül mindnyájunkra vár az, hogy azt a békét, amelyet a Wilson-féle 14 pont alapján meg akarunk kötni, lehetőleg előnyössé alakítsuk a magyar nemzetre nézve. [...] hogy az elérendő békét lehetőleg előnyössé tegyük a magyar nemzetre nézve; hogy biztosítsuk a magyar állam területi integritását, [...] amelyet a Wilson-féle 14 pont egyáltalában nem is támadott meg, de – mert természetesen ez magában véve nem elég – biztosítsuk a magyar állam egységét, belső kohézióját is.³⁹

Magyarország területi integritásának védelme Tisza egész pályafutása során nézeteinek középpontjában állt. Az, hogy az összeomlás napjaiban ő maga is a Wilson-féle 14 pontba kapaszkodott, halvány reménysugár volt csak, hiszen az antant hadicéljai a deklaráció meghirdetése óta konkretizálódtak, és Magyarország kárára változtak. Való igaz, hogy a Monarchia népei számára a nemzeti önrendelkezés jogát hirdető pontok⁴⁰ önmagukban még nem jelentették a feldarabolást – hiszen a népek elvileg az összetartás mellett is dönthettek volna (ám nem tették) –, de a délszláv és csehszlovák állam létrehozására a Wilson-féle pontok megszületése után tett antant ígéret valóság volt.⁴¹ Tiszának ez az elkötelezettsége a szembenálló felek közül a számunkra legkedvezőbb feltételeket hirdető amerikai békefeltételek mellett azonban több volt reménykedésnél: amint látni fogjuk, konkrét javaslatai voltak a nemzeti katasztrófa elkerülésére.

Először is a politikai pártok összefogását sürgette, ami gyakorlatilag egy koalíciós kormány felállítását jelentette. Így nyilatkozott 1918. október 22-i beszédében:

³⁷ OKN, 1910/XXXVIII., 190–194. Lásd még *Uo.*, 205–206.

³⁸ Lásd például VERMES: *I. m.*, 478.

³⁹ OKN, 1910/XLI., 290–298.

⁴⁰ A Wilson-féle 14 pont 10. pontja: „Ausztria–Magyarország népei részére, amelyeknek helyét a nemzetek között oltalmazni és biztosítani kívánjuk, meg kell adni az önálló fejlődés legszabadabb lehetőségét.”

⁴¹ ORMOS–MAJOROS: *I. m.*, 247.

[...] meg kell tennünk minden lehetőt, hogy mi, magyar emberek a nemzet kockán forgó nagy életérdekeinek védelmében megértsük egymást és vállvetett munkát fejtessünk ki. Én melegen óhajtánám azt, hogy ez a vállvetett munka a kormányzásban való együttes részvételben is jusson kifejezésre. Fájdalom, ennek ma elháríthatatlannak látszó akadályait látom a közéletnek olyan becses tényezőivel szemben, akikkel való teljes közreműködésre a mai viszonyok között az ország érdekében a legnagyobb súlyt fektetem. [...] Ha el tudjuk háritani ezeket az akadályokat, annál jobb; ha nem tudjuk elhárítani, hát igyekezzünk kooperálni ki-ki a maga külön álláspontjáról az ország érdekeinek együttes megvédésében, s egyesüljenek legalább azok, akikre nézve ez az akadály fenn nem áll, hogy legalább azt tegyék lehetővé, hogy a magyar kormány háta megett a magyar képviselőháznak lehetőleg nagy többsége álljon, hogy a magyar kormány azzal a súllyal léphessen fel minden tényezővel szemben, amely súlyt semmi más, csak az adhat meg egy kormánynak, hogyha a képviselőház többségének támogatására számíthat.⁴²

Mondhatnánk persze, hogy ez pusztán egy szép gondolat, csak hogy egy forradalom küszöbén egy feszültségtől terhes országban nem szokás összefogni, Tisza azonban hitt ennek lehetőségében, mert így folytatta:

Ha valaki ma végignézi ennek a képviselőháznak az ábrázatán, konstatálhatja azt, hogy a háznak legkevesebb kilencz-tizedrésze a helyzet komolyságához, veszélyességéhez és az azzal kapcsolatos nagy felelősséghez és nagy kötelességekhez méltó módon viselkedik. Nekünk, akik át vagyunk hatva az ország veszélyes helyzetéből folyó felelősségünktől és kötelességeinktől, ezeket a kötelességeket teljesítenünk is kell, és engedelmet kérek, ha akadna egy kisdéd csoport, amely anarchia színterévé akarná tenni a képviselőházat, az kell, hogy minden becsületes magyar embert szemben találjon.⁴³

A politikai egység megteremtése Tisza számára természetesen nem cél, csak eszköz volt a hatékonyabb érdekképviselet és a belső stabilitás megőrzésének érdekében. 1918. október 17-i beszédében három stratégiai fontosságú területet jelölt ki, amit a béketárgyalásokig a győztes hatalmak felé eredményesen kommunikálni kell: a nemzetiségi kérdés, a magyarországi demokrácia és a háború önvédelmi jellege.

A nemzetiségi kérdésről általánosságban ezt mondta:

Ami magát a mi nemzetiségi kérdésünket illeti, azt hiszem, hogy nekünk mindnyájunknak igyekeznünk kell a felvilágosítás fegyverével élni itt is annak kimutatására, hogy merőben téves beállítás az, mint hogyha a magyar kisebbség itt zsarnoki eszkö-

⁴² OKN, 1910/XLI., 398–406.

⁴³ Uo.

zökkel uralkodott volna a többséggel bíró nemzetiségekkel szemben. [...] Ami először a számarányokat illeti, itt nem beszélek Horvátországról, amelyet a magyar törvény is külön politikai nemzetnek ismer el, amellyel való állami közösségünk tehát a két testvérnemzet közötti viszony alapján épül fel. Horvátország leszámításával tehát maga a magyar faj határozott többséget képvisel; egyesülve a németiséggel, amelyik politikai szempontból teljesen azonosította magát a magyar fajjal, számszerűleg Magyarország lakosságának körülbelül kétharmadára rúg, gazdasági és kulturális súly tekintetében pedig ennél a kétharmadnál is természetesen igen sokkal nagyobb hányadot képvisel. De továbbá azon polgártársainknak nagy része is, akik nem tartoznak a magyar fajhoz és nem a németiséghez, teljes hűséggel és odaadással helyezkedik a magyar nemzeti állam elvi alapjára, úgyhogy törpe kisebbség az Magyarországon, amely a nemzeti államnak alap gondolatával ellentétbe helyezkedik.⁴⁴

Ez az álláspont természetesen támadható, de látva azt, hogy a békekonferencia hány esetben hozott döntést tendenciózus statisztikák és torz adatok alapján (minden esetben a győztesek javára tévedve), Tisza István helyzetfelismerése szembe tünő – igaz, ezen véleményére a béketárgyalásokon valószínűleg senki nem lett volna kíváncsi.

Beszédében a magyarországi demokráciáról a következőket mondta:

A másik, ezzel szorosan összefüggő kérdés – mert hiszen az ellenséges közvélemény szoros kapcsolatba hozza e kettőt, hogy mi nemcsak a nemzetiségek elnyomói, hanem egyúttal sötét reakcionáriusok is vagyunk – a másik kérdés az úgynevezett demokratizálás kérdése. [...]

Nekünk a demokratizálás alapjára helyezkednünk nem szükséges [...] Erre az alapra helyezkednünk nem szükséges, mert ezen az alapon vagyunk már régóta. [...] Nem hiszem, hogy lehetetlen feladat előtt állnánk akkor, amidőn igyekeznénk az egész művelt világ előtt bebizonyítani, hogy az a választójog, amely jelenleg törvényben van, hogy az az írni-olvasni tudóknak majdnem teljesen megadja a választójogot, [...] hogy az csakis azért nem megy tovább az általánosság terén, mert fájdalom, ma még Magyarország lakossága az általános kultúra terén nem érte el azt a fokot, amelyet a fejlettebb nyugati államok, hogy a mai viszonyok között [...] ez a választójog legalábbis annyira demokratikus reánk nézve, mint az általános szavazati jog az Amerikai Egyesült-Államokra nézve. Mondom, én nem hiszem, hogy ne tudnánk ebben a tekintetben felvilágosítólag hatni; nem hiszem, hogy ne tudnánk elkerülni azt, hogy bele kelljen menni egy olyan megoldásba, amely felől, – tisztelem az ellenkező vélelményt – de amely felől nagyon sokan arról vagyunk meggyőződve, hogy végveszélyt jelent a nemzetre nézve, hogy azt, amit a küllellenség meghagy ebből a nemzetből, azt saját kezünkkel fogjuk veszélybe dönteni [...] Védjük meg a nemzeti pozíciót ezen a

⁴⁴ OKN, 1910/XLI., 290–298.

téren is, és különösen ne dobjunk most bele az aktuális közéleti kérdésekbe egy olyan problémát, amely azt, ami mindennekfelett szükséges, az összes hazafias magyar emberek becsületes együttműködését teszi lehetetlenné, és belekényszerít bennünket a küzdelembe efelett a belpolitikai kérdés felett.⁴⁵

Közismert, hogy Károlyi Mihály és köre éppen a Magyar Nemzeti Tanács demokratizálási programjától remélt pozitív megítélést az antant hatalmak körében, ezért állította például az összeomlás napjaiban az általános választójog kérdését politikája középpontjába. Nagyon tanulságos Tisza István fent idézett szavaira Károlyi Mihály és Hock János az *Országgyűlési Napló* tanúsága szerinti személyes reakciója, valamint Tisza István válasza:

Gr. Károlyi Mihály: Békét nem kapunk különben.

Hock János: Választójog nélkül nincs béke.

Gr. Tisza István: Nem tudom, hogy a t. képviselő urak honnan veszik ezt, (Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Wilson jegyzékéből!) mert erre semmiféle pozitív alap, legalább a nyilvánosság előtt levő okiratokban, nincs.⁴⁷

Tisza István pontosan látta, hogy az antant nem az általános választójog bevezetését, hanem egy széles politikai bázison álló kormány létét követeli meg, mellyel a békeszerződést aláírni lehetséges.⁴⁸ Az általa kijelölt út helyességét igazolja, hogy a Berlinben és Bécsben 1918 novemberében létrejövő nagykoalíciós kormányok ezekben a szintén vesztes országokban nagyobb rendet tudtak teremteni, továbbá jóval előbb képesek voltak a képviselőházi választásokat megszervezni (Németországban 1919. január 19-én,⁴⁹ Ausztriában 1919. február 16-án sor kerül a voksolásra⁵⁰), mint a Károlyi Mihály vezette Magyarország. Ahol egyébként választásokra nem is került sor: a demokratizálás programjával fellépő Magyar Nemzeti Tanács és a magyar kormány – az általános választójog törvénybe iktatása ellenére – gyakorlatilag bukásáig minden legitimitás nélkül működött.

Fontosnak tartotta továbbá Tisza István – miként a háború alatt is –, hogy Magyarország a háború önvédelmi jellegét hangsúlyozza:

Rátérek arra, hogy nézetem szerint egyesült erővel el kellene követnünk mindent, hogy elozlassuk azt a téves hitet az ellenséges külföld előtt, mint hogyha a magyar nemzet bármikor agresszív vagy hódító célokat követett volna, és ezt a háborút más-

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ GERGELY–IZSÁK: *I. m.*, 22–23.

⁴⁷ OKN, 1910/XLI., 290–298.

⁴⁸ ROMSICS: *A trianoni békeszerződés*, 161. Clerk a békekonzferencia nevében 1919. november 25-én is választások megtartása nélkül ismerte el a koalíciós Huszár-kormányt.

⁴⁹ NÉMETH: *I. m.*, 105.

⁵⁰ ZÖLLNER: *I. m.*, 371.

ként, mint a létfenntartási szüksége által kényszerítve kezdette volna. [...] És abban a meggyőződésben vagyok, hogy a magyar nemzet is mindent elkövetett arra, hogy kiérdemlje ellenségeink tiszteletét és megbecsülését, mindent elkövetett elsősorban hősiessége által, de azáltal is, hogy ebben a háborúban nem volt nemzet, amely a maga élet-halálharczát – pedig a mienk az volt, mert a mi életünkre törtek – oly kevés gyűlölködéssel és olyan lovagiasan vívta volna meg, mint a magyar.⁵¹

A politikai erők összefogásán és a külföld felé kommunikálandó három terület kijelölésén túl Tisza két további, általa belpolitikainak tekintett lépést szorgalmazott: a horvátokkal és a szlovákokkal⁵² való megegyezést. Természetesen ekkorra ő is tudta, hogy – legalábbis 1918 közepétől – Csehszlovákia és Jugoszlávia létrejötté szerepel az antant hadi- illetve békecéljai között.⁵³ Bizott azonban abban, hogy a helyi lakosság akaratával szemben ezek létrehozatala lehetetlen lesz.

Csehszlovákia esetleges születéséről így szólt október 17-i beszédében: „Mielőtt a tulajdonképpeni nemzetiségi kérdéstről beszélek, egy ezzel kapcsolatos kérdéssel kell számolnom, és ez az ú. n. cseh-tót probléma. Vakmerőbb hamisítását a tényeknek a történelem nem tudja felmutatni, mint ezt a cseh-tót nemzeti vagy állami gondolatot.” Október 22-i beszédében azonban tovább ment:

Hogy egyébről ne beszéljek, itt van a cseh-tót állam fantazmagóriája. A mi tót polgártársainknak nagy zöme teljesen hű, meglegedett polgára a nemzeti magyar államnak. [...] A mi tót polgártársaink között azok is, akiknek a mai állapotokkal szemben kívánságaik vannak – egyiknek-másiknak talán elég messzemenő kívánsága – azok is kevés kivétellel – talán az ujjunkon elszámolhatnók a kivételeket – teljesen idegenül állanak a cseh-tót állammal szemben. [...] Azok tót nacionalista alapon állhatnak, formulázhatnak követeléseket a Magyarországon élő tótság részére, követeléseket, amelyeket bizonyára igen nagy jóakarattal kell tárgyalni, amelyekből némelyik teljesíthető lesz, másoknak a teljesítés talán nehézségekbe fog ütközni, de amelyekkel mindenesetre a legmesszebbmenő jóakarattal kell számolni; de ezeknek nincs a csehekkel való egyesülési szándéka, azokkal a csehekkel, akiknek magaviselete a magyar Felföldön 1914–15 telén a legmesszebbmenő felháborodást váltotta ki a tótságból, akik a hadifogságba jutott tót katonáinkat nyomorgatták, sanyargatták és kínozták; ezekkel a csehekkel a mi tót polgártársaink minden közösséget megtagadnak.⁵⁴

Tisza tehát úgy vélte, hogy a hazai szlováksággal meg lehet – és meg is kell – egyezni. Ezen egyezségnek nyilván előfeltétele volt, hogy a cseh haderő ne szállja meg a Felvi-

⁵¹ OKN, 1910/XLI., 290–298.

⁵² Tisza István beszédében a korabeli szóhasználatnak megfelelően tótoknak nevezte a szlovákokat.

⁵³ ROMSICS: *A trianoni békeszerződés*, 35–78.

⁵⁴ OKN, 1910/XLI., 398–406.

déket, hanem a megegyezésre ezt megelőzően sor kerüljön. Tisza nem ismerte fel, hogy a helyzet a cseh-szlovák kérdés területén mennyire súlyos, vagy ha mégis, nem hitte azt el, és úgy vélte, hogy a magyar kormánynak még van itt mozgástere.

A délszláv-horvát kérdéstről ekként nyilatkozott beszédében:

És itt van a másik kérdés: a délszláv kérdés. Ennél a kérdésnél nem hunyok szemet a helyzet egész komolysága előtt, de kétségtelen az, hogy ez az egész most kifüggesztett jugoszláv czégtábla, ez az egész jugoszláv nemzeti tanács, amely most előtérbe lépett és kizárólagosságot vindikál magának, tulajdonképpen félreszorította és elsikkasztotta a horvát nemzetet. Itt is tisztán kell látnunk, itt is meg kell szólaltatnunk a horvát-ságot, fel kell szabadítanunk a horvát nemzetet az alól a terror alól, amely alatt a klikk tartja, amely a nyakán ül, és egyenesen nagy szerb irányban igyekszik vezetni és terrorizálni. [...]

A horvát nemzettel azután, nekünk magyaroknak meggyőződésem szerint meg kell egymást értetnünk. Nézetem szerint nekünk magyaroknak is meg kell értenünk ebben a tekintetben az idő szavát, nekünk magyaroknak is le kell ebben az irányban vonnunk az utolsó események konzekvenciáit, meg kell teremtenünk azt a helyzetet, hogy végre-valahára beálljon a teljes egyetértés, a teljes bizalom, a teljes öszhang a magyar és horvát testvérnemzet között. S ebben a tekintetben megértő előzékenységgel kell fogadnunk a horvátság követelését; de mindenek előtte abba a helyzetbe kell a horvát nemzetet juttatni, hogy szót emelhessen, és fel kell szabadítanunk az alól a járom alól, amelybe a jugoszláv czég alá bújtt kizárólag szerb politikai tendenzia kényszerítette.⁵⁵

Tisza pontosan látta, hogy a délszláv program alapja a szerb-horvát együttműködés. 1918. szeptemberi balkáni útja meggyőzte ugyan a helyzet igen kedvezőtlen állásáról,⁵⁶ mégis bízott abban, hogy – amint fent idézett beszédében megfogalmazta – a horvátokkal való megegyezés lehetséges. Ezt tekinthetjük persze a szalmaszálba való kapaszkodásnak, de fontos azt is látni, hogy a Bácska Szerbiához való csatolása is kétségessé vált volna, ha a Zimonyig érő Horvátország és Magyarország szövetsége fennmarad. Más esélye Magyarországnak a déli területei megtartására ekkor már nem volt. Érdekes, hogy politikai ellenfelei mennyire nem látták a Tisza-féle koncepció potenciális lehetőségeit, és meg sem kísérelték a tárgyalásokat a horvátokkal.⁵⁷ Igaz, ezek sikerére ekkor már nem volt esély.

Érdekes, hogy az utolsó napokban tartott beszédeiben Tisza nem említette Romániát és a vele szemben követendő lépéseket. Úgy vélem, ennek két oka van: egyrészt szíve

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ VERMES: *I. m.*, 467–471. A helyes helyzetfelismerésen túl azonban Tisza balkáni útja konkrét sikereket nem hozott.

⁵⁷ ORMOS Mária: *Padovától Trianonig. 1918–1920*, Kossuth, Budapest, 1984, 61.

mélyén már tudta, hogy Erdély tarthatatlan, hiszen a területet az antant már 1916-ban Bukarestnek ígérte, és Románia a háborút várhatóan győztes hatalomként fejezhette be.⁵⁸ Másfelől azonban abban bízott, hogy ha a szlovákokkal és a horvátokkal sikerül a megegyezés, az kellő bázist biztosít a románokkal szembeni fegyveres ellenálláshoz. A politikai egység, a külföld felé megfogalmazandó három üzenet és a szlovákokkal és horvátokkal való kiegyezés megfogalmazása után ugyanis Magyarország területi integritásának fegyveres védelmére szólította fel a kormányt:

A harmadik feladat, melyet a legkomolyabban kell vennünk, s amely tekintetben azt hiszem, pártkülönbség nélkül kell a magyar képviselőháznak a legkomolyabban állást foglalnia, az, hogy biztosítsuk az ország határainak a védelme. [...] Gróf Károlyi Mihály t. képviselő úr azt mondta, hogy kössünk különbékét nyomban, pár nap alatt, mert különben időt adunk, hogy az ellenség betörjön az országba. Nem így áll a dolog. Mi meg tudjuk akadályozni azt, hogy az ellenség napok és hetek alatt betörjön az országba. [...] Ebben a tekintetben nem lehet különbség magyar ember és magyar ember között, de hozzáteszem, nem lehet különbség abban a tekintetben sem, hogy azt egyáltalában nem mint egy megvitatható óhajtást vagy kívánalmat, de mintegy mellőzhetetlen követelést a magyar nemzetnek kell odaállítani, hogy az ország fenyegetett déli és keleti határainak védelmezéséről a hadvezetőségnek gondoskodnia kell.⁵⁹

Annak megítélése, hogy a fegyveres ellenállás eredményes lett volna-e, nem témája e tanulmánynak. Az azonban biztos, hogy Tisza István egy nagykoalíciós kormánya támaszkodva megkísérelte volna a nemzeti ellenállást, nem szerelte volna le a frontról hazatérő hadsereget, nem bízott volna vakon az antant jóindulatában és az igazságos békében. A teljes összeomlást már nem érthette meg: október 31-én politikai gyilkosság áldozata lett.

(Az írás a *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára* című, készülő kötetben [szerk. Maruzsa Zoltán – Pallai László, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2011] megjelenő tanulmány rövidített változata.)

⁵⁸ Igaz, Franciaország nehezen bocsátotta meg a románoknak a bukaresti különbékét, és nem is tekintették érvényesnek az 1916-os szerződést, de az oroszországi polgárháborúba való beavatkozás 1918 végétől ismét felértékelte Romániát Párizs szemében.

⁵⁹ OKN, 1910/XLI., 290–298.

6-ban
zhetette
erül a
áshoz.
skal és
tegrí-

azt
ást
lyi
tt,
l a
ön
var
gy
gy
ág
tia

ája e
ányra
ntról
ságos
osság

t-
i-

ntet-
gétől

